

ANNA IZABELA BRZEZIŃSKA*,
RADOSŁAW KACZAN, KONRAD PIOTROWSKI, KAMIL SIJKO,
PIOTR RYCIELSKI, DOROTA WISZEJKO-WIERZBIKA

Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: czynniki społeczno-demograficzne^{**}

1. Wprowadzenie

Immanentną cechą natury ludzkiej jest potrzeba kategoryzacji, tj. dzielenia ludzi na kategorie przy użyciu rozmaitych kryteriów: koloru skóry, statusu społecznego czy poglądów politycznych. W świecie pracy również dokonujemy podziału podstawowego na kategorie „pracujących” i „niepracujących” (Jastrzębska-Smolaga, 1993). Jeszcze innym kryterium, jakim się zwykle nieświadomie posługujemy, jest sprawność fizyczna. W określonych sytuacjach dokonujemy dychoomicznej klasyfikacji ludzi na osoby „pełnosprawne” i „niepełnosprawne” (Błęszyńska, 2001). Te podziały są semantycznie niezależne, jednak w percepcji osób niepełnosprawnych zakorzenione jest myślenie jednocześnie o marginalizacji na rynku pracy i zależności społecznej od innych w zaspokajaniu najbardziej podstawowych potrzeb (*op. cit.*).

Aktywność zawodowa w jakimś sensie kompensuje osobie niepełnosprawnej ograniczenia wynikające z niepełnosprawności. Roman Ossowski pisze, że praca to również „twórcze przekształcanie świata zgodnie z własną wizją porządku” (2004, s. 31). Jest to realizacja celu, który zmierza do „pozostawienia po sobie pewnego śladu w formie rzeczy, słowa, idei, kultury” (*ibidem*). Posiadanie pracy zabezpiecza przed marginalizacją społeczną. Już samo wykluczenie społeczne z powodu określonych deficytów to poważny problem, z którym na co dzień borykają się osoby niepełnosprawne. Otrzymanie etykiety „bezrobotny” może dodatkowo pogłębić i utrwalić poczucie izolacji. Bezrobotni są bowiem często postrzegani jako bezwartościowi i również tak się czują. Tak więc pracując, można uniknąć tego rodzaju dodatkowego społecznego naznaczenia (Ossowski, 2004).

* Prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska i zespół, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie, e-mail: aktywizacja@swps.edu.pl.

** Jest to pierwszy artykuł z cyklu przygotowanego przez nasz zespół. Pozostałe to: *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: wychowanie i kapitał społeczny* oraz *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*. Kolejne artykuły cyklu zamierzamy opublikować w następnych numerach „Nauki”.

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż część osób z niepełnosprawnością nagle traci swoją pełną sprawność¹ (np. na skutek wypadku) i nie wraca do poprzedniej pracy (bo nie może), co więcej – staje się bierna zawodowo. Może to wynikać zarówno z obiektywnych trudności w kontynuowaniu dotychczasowej pracy, jak również z trudności w adaptacji do nowej sytuacji – „powypadkowej”. Akceptacja własnej fizyczności i przystosowanie się do kalectwa mogą uchronić przed depresją, obniżeniem samooceny i innymi problemami natury psychologicznej (Bańka, 2003; Trzebińska, 2007).

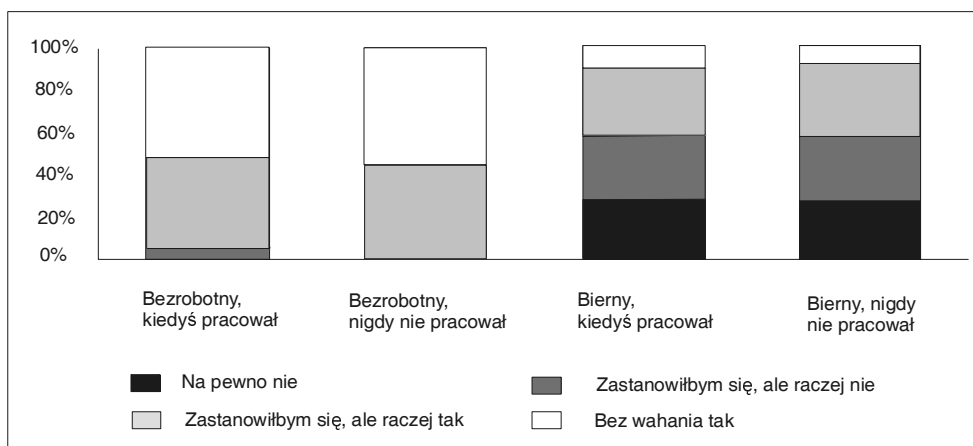
Kiedy niepełnosprawność została nabyta we wczesnym dzieciństwie, to z jednej strony daje to szansę na przystosowanie się do życia od najmłodszych lat, ale z drugiej – istnieje duże ryzyko nadopiekuńczości ze strony rodziców czy opiekunów, niesprzyjające budowaniu własnej autonomii, poczucia odpowiedzialności, a tym samym własnej samodzielnie podejmowanej aktywności (Brzezińska, 2007; Sijko, 2007; Smoczyńska, 2007). Augustyn Bańka (2003) pisze wręcz o „syndromie uwięzienia w domu”, czyli specyficznej zwłoce, opóźnieniu czy nawet zahamowaniu rozwoju zawodowego wśród osób otoczonych zbyt dużą troską rodziny. Gdy utrata sprawności następuje w okresie dorosłości, mogą pojawić się w konsekwencji: zmniejszenie aspiracji zawodowych i edukacyjnych oraz niezdecydowanie co do wyboru drogi kariery. Ponadto niepełnosprawni zaczynają wykazywać tendencję do ograniczania swoich kontaktów interpersonalnych przede wszystkim, lub głównie, do relacji z innymi osobami niepełnosprawnymi (za: Bańka, 2003). Dlatego też – tworząc często nieświadomie sami dla siebie swoje getto – są bardziej narażeni na zjawisko stereotypizacji i wykluczenia społecznego (zob. Głodkowska, 2005).

Niedostateczna aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych związana jest w dużym stopniu z czynnikami obiektywnymi. W okresie transformacji ustrojowej wskaźnik aktywności zawodowej do roku 2002 systematycznie spadał, co również dotknęło populację osób niepełnosprawnych. W 1993 współczynnik ten wynosił 24%, a w 2002 aktywni w tej grupie stanowili już tylko nieco ponad 17% (Golinowska, 2004; por. Łaszewicz, Ruś, Woźniak, 2007), ponadto w okresie transformacji ustrojowej wzrost liczby bezrobotnych niepełnosprawnych był szybszy niż wzrost liczby bezrobotnych ogółem (Ossowski, 2004).

Choć większość ludzi niepełnosprawnych chce pracować (por. ryc. 1), ich zapal jest niewykorzystywany. Są tego rozmaite powody. Jednym z nich jest występujący w Polsce (również w stosunku do bezrobotnych pełnosprawnych) problem rozbieżności między posiadanymi kwalifikacjami a wymaganiami rynku pracy. Stopniowo zanika zapotrzebowanie na pracę manualną, rutynową i mechaniczną (Marzec, 2002). Coraz ważniejsze stają się wysokie kwalifikacje, odpowiednie wykształcenie, a przede wszystkim gotowość

¹ Zaledwie 7% populacji osób niepełnosprawnych zostało trwale poszkodowanymi w dzieciństwie (Golinowska, 2004).

do zmiany swych kwalifikacji i umiejętność uczenia się. Na taką zmianę na rynku pracy nie zostali przygotowani niepełnosprawni, mają oni spore ograniczenia przede wszystkim w przekwalifikowywaniu się (Woźniak, 2007a).

Ryc. 1. Status zatrudnienia a gotowość do podjęcia pracy

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

Dużą szansę postępu na tym polu stanowi wejście Polski do Unii Europejskiej. Dzięki środkom z Europejskiego Funduszu Społecznego wzrosła liczba realizowanych projektów, publikacji, szkoleń, programów nt. aktywizacji zawodowej osób z różnymi deficytami. Polityka UE od wielu lat nastawiona jest na odejście od biernej pomocy społecznej o charakterze dobroczynnym i izolacji osób niepełnosprawnych na rzecz ich włączania w życie gospodarcze i społeczne na zasadzie pełnoprawnych uczestników (Rabczuk, 2005).

W obliczu dynamicznie zmieniającej się gospodarki, wdrażania wielu projektów finansowanych z Funduszy UE, w sytuacji wielu zmian o charakterze strukturalnym i prawnym, a także w dobie coraz szybszego rozwoju technologii teleinformatycznych wiele wyników badań i analiz nad aktywnością zawodową osób niepełnosprawnych traci swą aktualność. Zmienia się rynek pracy, powstają pytania o to, jak zmienia się sytuacja zawodowa osób z różnymi ograniczeniami sprawności, o których często się zapomina, analizując bezrobocie z perspektywy ludzi w pełni sprawnych. Warto ten temat podejmować, aby rozmaite organizacje działające na rzecz osób niepełnosprawnych wiedziały, jak mogą dobrze realizować swe statutowe cele.

Liczba publikacji na temat niepełnosprawności (por. przegląd literatury: Ossowski, Muszalska, 2007; Ossowski, Pauszek, 2007; Woźniak, 2007b; Bargiel-Matusiewicz, 2007; Trzebińska, Dziewulska, 2007), jak również liczba instytucji zajmujących się osobami niepełnosprawnymi jest bardzo duża, ale świadczy to raczej nie o postępie w tym zakre-

się, ale o tym, jak wiele na tym polu jest do zrobienia. Paradoksalnie sygnałem wskazującym na to, że aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością znacznie wzrosła, będzie to, iż tematyka ta stanie się mniej popularna. Na razie jednak jest jeszcze dużo do zrobienia.

Ograniczenie zjawiska wykluczenia społeczno-zawodowego osób niepełnosprawnych należy do ważnych celów przyjętych przez *Sektorowy Program Operacyjny Rozwój Zasobów Ludzkich 2004-2006*. Zjawisko to szczególnie dotyczy osób o znacznym i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Dokumenty programowe SPO RZL podkreślają negatywne skutki wieloletnich zaniedbań w zakresie rehabilitacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych. Postulują też z jednej strony modernizację systemu rehabilitacji zawodowej, tak by był on w stanie wspierać i rozwijać samodzielność oraz różnorodną aktywność samych osób niepełnosprawnych, zgodnie z zasadą pomocniczości (Millon-Delsol, 1995), ale z drugiej wprowadzanie nowych form i technik poradnictwa oraz doradztwa zawodowego, w tym konstruowanie indywidualnych programów rehabilitacji zawodowej (por. Zarczuk, 2007). Podjęcie tych wszystkich zadań wymaga sporządzenia aktualnej diagnozy potrzeb i kondycji psychospołecznej osób niepełnosprawnych w obecnych realiach społeczno-ekonomicznych. Brak takiej diagnozy praktycznie uniemożliwia podjęcie skutecznych działań modernizacyjnych.

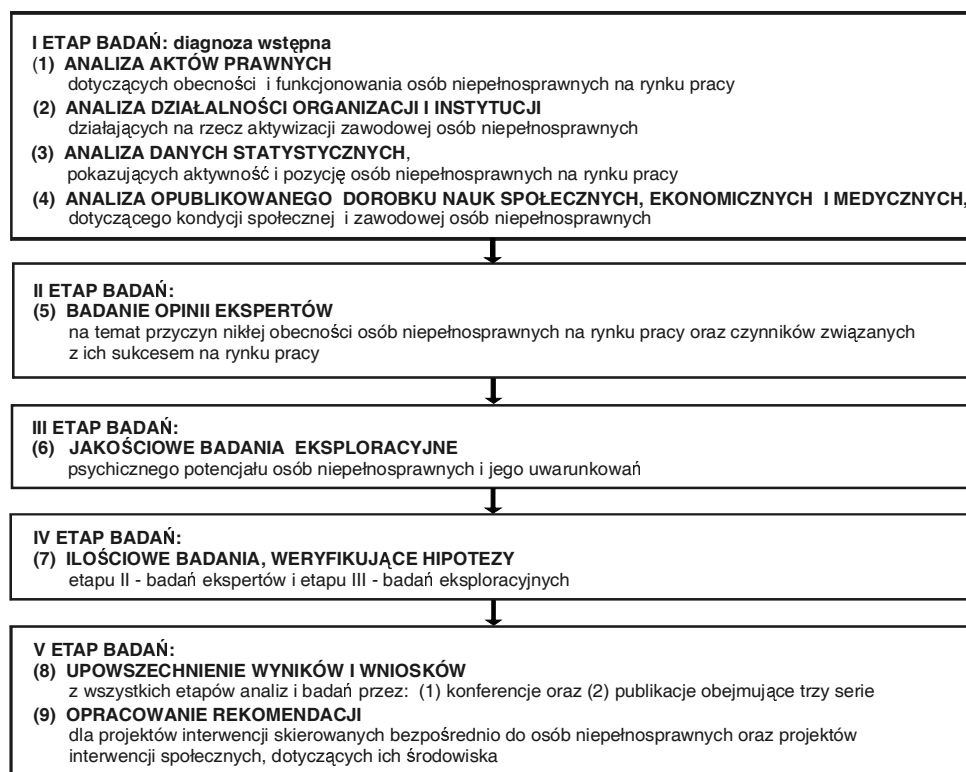
Ostatnie lata spowodowały duże zmiany w kondycji psychospołecznej osób niepełnosprawnych oraz ukształtowały nowe warunki dla ich zawodowej integracji. Jednocześnie jednak służby zatrudnienia, organizacje pozarządowe, środowiska lokalne i inne podmioty działające na rzecz aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w większości przypadków nie dysponują aktualną wiedzą na ten temat, a ponadto borykają się z przeszkodami w postaci niskiej świadomości społecznej odnośnie do potrzeb osób niepełnosprawnych i ich możliwości działania, z licznymi stereotypami, a nawet uprzedzeniami w stosunku do nich (Maj, 2007; Ruść, 2007). Utrudnia to opracowywanie skutecznych programów i planów działania.

2. Charakterystyka projektu

Wyniki, jakie prezentujemy, uzyskane zostały w ramach projektu badawczego pt. *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*². Projekt miał charakter badawczy i dotyczył pięciu grup osób dorosłych o umiarkowanym i znacz-

² Projekt ten – nr WUE/0041/IV/05 realizowany był (w okresie: listopad 2005 – marzec 2008 r.) w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich – priorytet 1 pt.: *Aktywna polityka rynku pracy oraz integracji zawodowej i społecznej*, działanie 1.4. pt.: *Integracja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych*. Kierownikiem projektu była prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska. Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego realizowany był w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie.

nym stopniu niepełnosprawności powstałej jako skutek: (1) deficytów percepcyjnych w zakresie wzroku, (2) deficytów percepcyjnych w zakresie słuchu, (3) deficytów motorycznych, (4) chorób psychicznych, (5) przewlekłych chorób somatycznych.

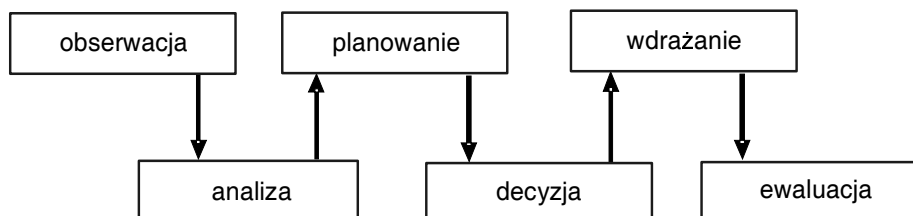

Ryc. 2. Etapy realizacji badań w ramach projektu

Podstawowym celem naszych poszukiwań badawczych było ustalenie, jakie są kompetencje psychospołeczne osób z ograniczoną sprawnością w zakresie podejmowania i utrzymania aktywności zawodowej oraz psychologiczne i społeczno-kulturowe (1) czynniki ryzyka, ograniczające korzystanie z posiadanych zasobów i (2) czynniki ochraniające bądź wzmacniające zasoby i wpływające pozytywnie na funkcjonowanie na rynku pracy. Projekt obejmował w kolejnych dziewięciu krokach czynności wymienione na ryc. 2³.

Badania zaplanowano zgodnie z łańcuchem czynności od dawna stosowanym w konstruowaniu i wdrażaniu oraz ewaluacji projektów działań społecznych (Grossman, Scala, 1993) (por. ryc. 3).

³ Szczegółowy opis metodologii naszych badań i raporty z kolejnych etapów badań oraz wszystkie przygotowane i cytowane w tekście publikacje patrz nasza strona internetowa: www.swps.edu.pl (i dalej znak EFS) lub: www.swps.edu.pl/new_www/efs/ oraz http://www.swps.edu.pl/new_www/UserFiles/File/EFS/metod.pdf

Ryc. 3. Łańcuch czynności w każdym etapie badań

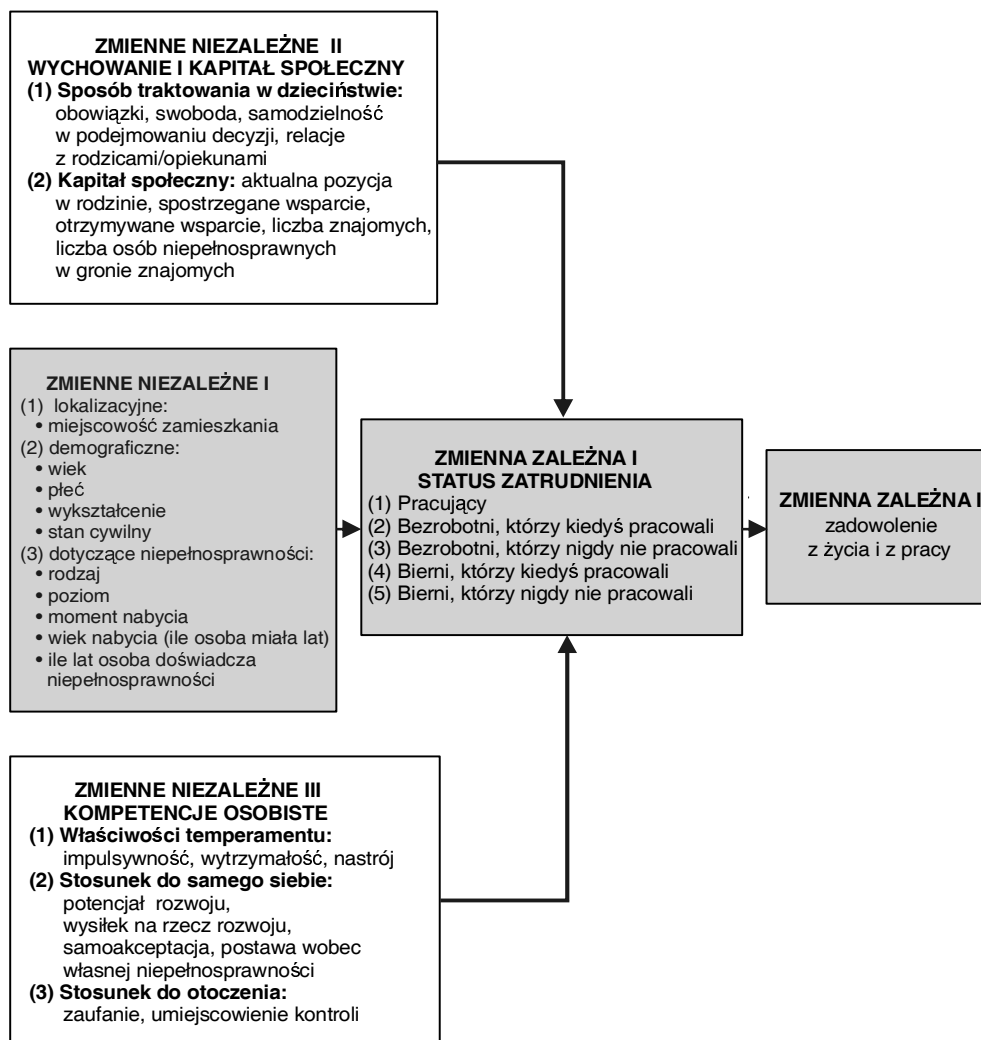
Źródło: opracowanie własne na podstawie Grossman, Scala (1993)

Procedura ta została zastosowana czterokrotnie – przy przechodzeniu z każdego etapu badań do następnego, tj.: I. diagnoza wstępna na podstawie dokumentacji, II. badanie opinii ekspertów, III. badania jakościowe, IV. badania ilościowe na reprezentacyjnej próbie osób niepełnosprawnych, V. upowszechnianie i rekomendacje. Oznacza to, że wnioski z etapu poprzedniego miały istotny wpływ na modyfikację zaplanowanej procedury postępowania oraz treści narzędzi badawczych w etapie następnym. Dane z etapów I-III dostarczyły informacji, które pozwoliły na szczegółowe zaplanowanie i przeprowadzenie badań w etapie IV, a z kolei zebrane w ich toku wyniki posłużyły sformułowaniu rekomendacji dotyczących projektowania pakietów działań praktycznych.

3. Problem

Celem czwartego etapu badań, którego wyniki prezentujemy tutaj, było ustalenie, jakie czynniki związane są z podejmowaniem aktywności zawodowej przez osoby niepełnosprawne oraz z odczuwanym przez nie zadowoleniem z życia. Czynniki te podzieliśmy na kilka grup (patrz ryc. 4): (1) lokalizacyjne, demograficzne i związane z niepełnosprawnością – stanowiły one kryteria doboru grupy badanej, (2) związane z socjalizacją i wychowaniem w okresie dzieciństwa oraz z aktualnymi relacjami społecznymi w rodzinie i poza nią i (3) podmiotowe, związane z kompetencjami osobistymi. Tutaj prezentujemy wyniki dotyczące tylko pierwszego bloku zmiennych.

Wszystkie osoby badane podzieliśmy na pięć grup ze względu na ich status zatrudnienia w chwili prowadzenia badań. Przeprowadzając wstępne analizy wyników uzyskanych w naszych badaniach w etapach I-III, zdecydowaliśmy się dokonać podziału badanej próby na 5 odrębnych kategorii, ze względu na rodzaj aktywności zawodowej podejmowanej przez osoby z ograniczeniami sprawności. Dzięki temu możliwy stał się bardziej szczegółowy opis specyficznych właściwości każdej wyłonionej podgrupy, a tym samym uzyskanie wiedzy na temat tych charakterystycznych cech środowiska życia uczestników badań, które wspomagają bądź utrudniają im podjęcie i utrzymanie aktywności zawodowej. Nie ograniczyliśmy się do zastosowania prostego podziału na „pracujących” i „niepracujących”.

Ryc. 4. Badane zmienne i związki między nimi

Źródło: opracowanie własne

Ponieważ celem naszych badań jest sformułowanie wniosków mających na celu większą aktywizację zawodową osób z ograniczeniami sprawności, chcieliśmy szczególnie wnikliwie przyrzeć się tym spośród nich, które aktualnie nie są nigdzie zatrudnione, stąd podział tej podgrupy ze względu na to, czy (1) podejmowały pracę w przeszłości oraz (2) aktualnie poszukują pracy. W rezultacie otrzymaliśmy podział badanych osób ze względu na ich aktualny status zatrudnienia widoczny w tabeli 1.

Tabela 1. Grupy osób z ograniczeniami sprawności wyróżnione ze względu na charakter aktywności zawodowej

Status zatrudnienia	Charakterystyka
(1) Pracujący	Aktywni zawodowo, posiadający zatrudnienie
(2) Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali	Poszukujący pracy i gotowi ją podjąć
(3) Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali	
(4) Bierni, którzy kiedyś pracowali	Nieposzukujący pracy i niezainteresowani jej podjęciem
(5) Bierni, którzy nigdy nie pracowali	

Źródło: opracowanie Konrad Piotrowski

Podstawowe pytania zatem brzmiały:

- czy osoby niepełnosprawne o różnym statusie zatrudnienia różnią się istotnie poziomem zadowolenia z życia? ⁴
- czy osoby niepełnosprawne o różnym statusie zatrudnienia różnią się istotnie pod względem kryterium lokalizacyjnego, zmiennych demograficznych oraz związanych z niepełnosprawnością (rodzaj, poziom, moment nabycia, wiek nabycia, długość doświadczenia niepełnosprawności)?

4. Metoda

Badanie realizowane było – w okresie 9-24 lipca 2007 r. – przez 220 przeszkolonych i kwalifikowanych ankieterów. Wszystkie wypełnione ankiety poddane zostały weryfikacji w Dziale Weryfikacji i Kontroli firmy *Pentor Research International SA*. Dodatkowo 10% ankiet poddanych zostało kontroli terenowej.

4.1. Osoby badane

Badaniem objęta została populacja osób niepełnosprawnych prawnie, aktywnych i biernych zawodowo o umiarkowanym i znacznym stopniu niepełnosprawności, w wieku 18-65 lat. Definicja badanej populacji oparta została na założeniach metodologicznych przyjętych w *Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań* (Główny Urząd Statystyczny, 2003).

Zrealizowanych zostało 1498 wywiadów z osobami niepełnosprawnymi ze znacznym i umiarkowanym stopniem niepełnosprawności, w tym 791 wywiadów z osobami aktywnymi zawodowo (pracującymi i poszukującymi pracy) oraz 707 wywiadów z osobami biernymi

⁴ Przy przyjętym na potrzeby tego artykułu podziale grupy badanej porównania ze względu na poziom satysfakcji z pracy nie były możliwe – osoby badane z jednej tylko grupy pracowały w momencie badania.

zawodowo. W celu zachowania porównywalności obie powyższe grupy traktowane były jako osobne próby, dobierane według tych samych kryteriów. Próby dobierane były w sposób kwotowo-celowy. W przypadku obydwu prób wszystkie kwoty nakładane były nie na poziomie całego kraju, lecz na poziomie województwa. Przy doborze próby stosowano następujące kryteria: (1) lokalizacyjne (województwo i miejsce zamieszkania – wieś/miasto), (2) kryteria demograficzne (płeć i wiek), (3) kryteria związane z niepełnosprawnością (stopień niepełnosprawności – umiarkowany i znaczny; rodzaj niepełnosprawności - słuchowa, ruchowa, wzrokowa, psychiczna, somatyczna). Na poziomie każdego z województw nałożono kwoty zgodne z danymi GUS na miejsce zamieszkania (wieś/miasto), płeć oraz stopień niepełnosprawności. W przypadku wieku nałożono kwoty niezgodne z danymi GUS. Celem takiego doboru było zwiększenie liczby wywiadów z osobami młodszymi – do 44 roku życia. Rodzaj niepełnosprawności był tylko częściowo kontrolowany w próbie. Dążyliśmy do zrealizowania minimum 100 wywiadów w każdej próbie z reprezentantami danego typu niepełnosprawności. W przypadku próby osób aktywnych zawodowo kontrolowano również miejsce pracy. Nałożone kwoty na miejsce pracy oparte były na wynikach badania *Pentor Research International SA* pt.: *Gmino, jaka jesteś?*, zrealizowanego na zlecenie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w latach 2005-2007.

4.2. Narzędzie badawcze

Wywiady przeprowadzane były w domach osób niepełnosprawnych przy wykorzystaniu techniki kwestionariusza papierowego (PAPI). Narzędzie badawcze powstało w wyniku współpracy pracowników zespołu organizacyjnego projektu oraz pracowników firmy *Pentor Research International SA*. Przy jego konstrukcji wykorzystano pytania stosowane przez inne zespoły badawcze, w szczególności *Zespół Diagnozy Społecznej*, co miało umożliwić porównania z populacją osób sprawnych. Kwestionariusz został podzielony na kilka działów:

1. Kwestionariusz rekrutacyjny.
2. Gospodarstwo domowe.
3. Sytuacja finansowa i materialna.
4. Praca:
 - a) blok pytań tylko dla osób obecnie pracujących,
 - b) blok pytań dla osób obecnie pracujących i pracujących kiedyś oraz ich historia zawodowa (cztery ostatnie miejsca pracy),
 - c) blok pytań tylko dla osób obecnie niepracujących.
5. Niepełnosprawność.
6. Czynniki psychospołeczne (jakość życia, oddziaływania wychowawcze ze strony rodziców, wartości, poczucie kontroli nad życiem, zaufanie, kapitał społeczny, różne kompetencje osobiste i zawodowe).

7. Metryczka.

8. Aneks dla ankietera.

Wersja finalna poprzedzona była kilkoma wstępnymi oraz pilotażem (przeprowadzonym na próbie dziesięciu osób z ograniczoną sprawnością), który ostatecznie uformował narzędzie. Wywiad przeprowadzany był z osobą niepełnosprawną. Każdorazowo ankieter weryfikował niepełnosprawność na podstawie posiadanego przez nią orzeczenia. W sytuacji gdy komunikacja była utrudniona, wywiad przeprowadzany był przy wsparciu opiekuna osoby niepełnosprawnej. Wywiad średnio trwał 50 minut. Ze względu na trudny charakter realizowanej próby założono wielorakie metody dotarcia do respondentów na poziomie województw: (1) metodą wyjściową była „metoda kuli śniegowej” – badane osoby niepełnosprawne kierowały ankieterów do innych osób niepełnosprawnych, (2) ankieterzy korzystali z pomocy organizacji pozarządowych oraz lokalnych ośrodków pomocy społecznej.

5. Wyniki

5.1. Status zatrudnienia badanych osób z ograniczeniami sprawności

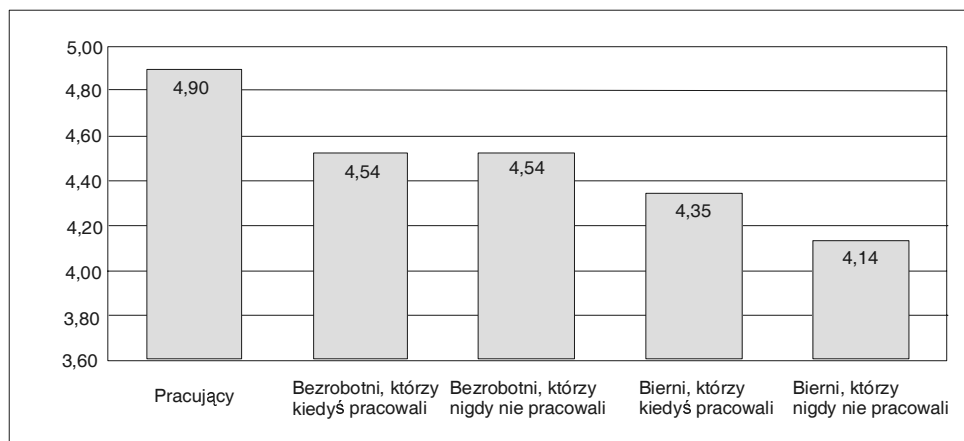
Najliczniejszą grupę w naszej próbie stanowią osoby aktywne zawodowo – pracujące (564 osoby, czyli 37,7% całej próby), wśród pozostałych – niepracujących dominują ci, którzy nie są zainteresowani podejmowaniem jakiejkolwiek pracy. Łącznie jest to aż 707 osób (47,2%), w tym „bierni, którzy nigdy nie pracowali” – 399 osób (26,6%) oraz „bierni, którzy kiedyś pracowali” – 308 osób (20,6%). Mniej liczną grupę stanowią aktywni zawodowo, choć niepracujący, którzy aktualnie poszukują pracy i są zainteresowani jej podjęciem. Razem jest to 227 osób (15,1%), w tym „bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali”, to 71 osób (4,7%) oraz „bezrobotni, którzy kiedyś pracowali” – 156 osób (10,4%).

Zatem w badanej przez nas próbie niemal połowa nie jest w żadnym stopniu zainteresowana wejściem na rynek pracy. Skoro tak, to większość oddziaływań skierowanych do osób niepełnosprawnych, jak chociażby zmiany przepisów zachęcających pracodawców do zatrudniania osób z ograniczoną sprawnością czy oferowanie szkoleń zawodowych, ma szansę przyczynić się do poprawy sytuacji tylko tych, którzy w rynku pracy uczestniczą aktywnie, a więc już pracują lub poszukują pracy (w naszych badaniach: pracujący i bezrobotni). Biorąc to pod uwagę, chcemy sięgnąć do przyczyn i odkryć, co takiego sprawia, że część osób niepełnosprawnych jest zagrożona niemal całkowitym wykluczeniem z jednego z najistotniejszych obszarów aktywności osób dorosłych.

5.2. Status zatrudnienia a zadowolenie z życia

W przygotowanym narzędziu badawczym znalazło się pytanie: *Jak ocenia Pan(i) swoje całe dotychczasowe życie, czy mógł(a)by Pan(i) powiedzieć, że było ono...?* Badani mogli wybrać jedną z odpowiedzi i zaznaczyć ją na 7-punktowej skali, gdzie „1”

oznaczało *okropne*, a „7” *wspaniałe*. Wartości średnich wyników w poszczególnych grupach wyróżnionych ze względu na „status zatrudnienia” przedstawia ryc. 5.

Ryc. 5. Zadowolenie z życia a status zatrudnienia osób z ograniczeniami sprawności

Źródło: badania własne

Grupą, która miała najwyższe zadowolenie z życia, były osoby aktualnie pracujące (średnia = 4,90 pkt na 7 pkt możliwych), różnią się one istotnie od osób bezrobotnych (obie średnie wynosiły 4,54 pkt) oraz biernych (średnia dla kiedyś pracujących 4,35 pkt, a dla nigdy niepracujących 4,14 pkt)⁵. Z kolei osoby bierne nigdy niepracujące odczuwają najniższe zadowolenie z dotychczasowego życia (4,14 pkt) i różnią się pod tym względem istotnie od osób pracujących oraz bezrobotnych. Nie zaobserwowano natomiast istotnych różnic między dwiema grupami osób bezrobotnych oraz dwiema grupami osób biernych. Tak więc fakt podejmowania (lub niepodejmowania) w przeszłości pracy zawodowej nie wiąże się istotnie z zadowoleniem z życia, decydująca wydaje się raczej obecna sytuacja osób niepełnosprawnych oraz ich postawa względem aktywności zawodowej.

Zaobserwowana różnica wskazuje jednak na istnienie związku pomiędzy aktywnością zawodową a poczuciem zadowolenia z całego dotychczasowego życia. Możemy przypuszczać, że dla osób niepełnosprawnych praca jest ważnym kryterium oceny tego, na ile są one usatysfakcjonowane swoim położeniem życiowym. W przypadku osób, które nigdy nie pracowały i nie są gotowe do podejmowania wysiłku w kierunku poszukiwania pracy, ocena satysfakcji z życia jest wyraźnie niższa. Wydaje się uzasadnione podkreślenie wagi tego wyniku w świetle założeń całego projektu i roli, jaką odgrywa aktywność zawodowa w życiu osób dorosłych.

⁵ Do oceny istotności różnic zastosowano jednoczynnikową analizę wariancji, a do analiz *post hoc* – test Gamesa-Howella.

5.3. Status zatrudnienia a miejsce zamieszkania

Poddając analizie powiązania między statusem zawodowym a miejscem zamieszkania badanych osób, podzieliśmy tę zmienną na trzy kategorie: miasto powyżej 50 tys. mieszkańców, miasto do 50 tys. mieszkańców oraz wieś. Uzyskane wyniki przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Miejsce zamieszkania a status zatrudnienia

Status zatrudnienia	1		2		3		4		5	
	Pracujący		Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali		Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali		Bierni, którzy kiedyś pracowali		Bierni, którzy nigdy nie pracowali	
Miejscowość	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Miasto pow. 50 tys.	219	38,8	47	30,1	27	38,0	131	42,5	112	28,1
Miasto do 50 tys.	134	23,8	33	21,2	13	18,3	63	20,5	109	27,3
Wieś	211	37,4	76	48,7	31	43,7	114	37	178	44,6
Razem	564	100	156	100	71	100	308	100	399	100

Różnice między grupami 1-5 są statystycznie istotne $\chi^2 = 25,04$; $p < 0,01$

Źródło: z badań własnych

Osoby mieszkające w małych miastach (do 50 tys. mieszkańców) stanowią najmniej liczną grupę wśród naszych badanych, dominują mieszkańcy wsi i dużych miast. Najważniejszym wnioskiem, jaki można wysnuć na podstawie wyników, jest to, iż w kategorii osób bezrobotnych (grupy 2. i 3.) oraz wśród osób biernych nigdy niepracujących (grupa 5.) dominują mieszkańcy wsi. Tak więc wieś stanowi w tym przypadku szczególny czynnik ryzyka dla aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności, może być to związane z mniejszą liczbą miejsc pracy i jednocześnie większą liczbą ograniczeń, na jakie natrafiają te osoby. Na wsi mniejsza jest bowiem szansa znalezienia jakiegokolwiek pracy, także odległość od potencjalnego miejsca pracy może decydować o odczuwaniu większych problemów w podjęciu aktywności zawodowej.

5.4. Płeć, wiek, wykształcenie i stan cywilny a status zatrudnienia

Strukturę badanej próby pod kątem płci, wieku, wykształcenia (mierzonego w latach nauki) oraz stanu cywilnego przedstawiono w tabeli 3. Wyniki wskazują, iż kobiety i mężczyźni różnią się formą partycypacji w rynku pracy. To właśnie kobiety stanowią większość osób biernych, zarówno wśród osób biernych zawodowo, które wcześniej podejmowały pracę (grupa 4.), jak i wśród tych, którzy nigdy nie pracowali (grupa 5.).

Tab. 3. Status zatrudnienia a płeć, wiek, wykształcenie i stan cywilny

Status zatrudnienia		1		2		3		4		5	
		Pracujący		Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali		Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali		Bierni, którzy kiedyś pracowali		Bierni, którzy nigdy nie pracowali	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Płeć	Kobiety	236	41,8	68	43,6	31	43,7	176	57,1	221	55,4
	Mężczyźni	328	58,2	88	56,4	40	56,3	132	42,9	178	44,6
Razem		564	100	156	100	71	100	308	100	399	100
Różnice między grupami są statystycznie istotne $\chi^2 = 28,87$; $p < 0,001$											
Wiek		M = 42,20 sd = 12,85		M = 47,11 sd = 10,67		M = 28,73 sd = 9,73		M = 49,91 sd = 10,43		M = 34,11 sd = 12,48	
Różnice między grupami są statystycznie istotne F = 103,79; $p < 0,001$											
Wykształcenie (liczba lat nauki)		M = 11,69 sd = 2,41		M = 10,85 sd = 2,02		M = 10,67 sd = 2,55		M = 11,25 sd = 2,08		M = 9,74 sd = 2,68	
Różnice między grupami 1-5 są statystycznie istotne, F = 38,30; $p < 0,001$											
Stan cywilny											
kawaler/panna		212	37,7	41	30,1	58	81,7	66	21,4	300	75,2
żonaty/mężatka		252	44,8	74	47,4	8	11,3	160	51,9	63	15,8
wdowiec/wdowa		36	6,4	15	9,6	0	0	38	12,3	12	3,0
rozwidziony/a		47	8,3	18	11,5	2	2,8	34	11	13	3,3
w separacji		6	1,1	2	1,3	1	1,4	3	1,0	2	0,5
w wolnym związku		10	1,8	0	0	2	2,8	7	2,3	9	2,3
Razem		563	100	156	100	71	100	308	100	399	100
Różnice między grupami są statystycznie istotne $\chi^2 = 300,15$; $p < 0,001$											

Źródło: badania własne

Kobiety z ograniczeniami sprawności są więc szczególnie podatne na „zniknięcie” z rynku pracy, mężczyźni częściej przejawiają postawę aktywną. Znacznie częściej niż kobiety są aktywni zawodowo, a w sytuacji bezrobocia częściej starają się zmienić swoją sytuację, poszukując pracy, niezależnie od tego, czy posiadają już jakieś doświadczenia zawodowe, czy też nie. Nie bez znaczenia w powstaniu takiego stanu rzeczy jest zapewne norma kulturowa, która daje kobietom większe przyzwolenie na bycie osobą bezrobotną i wzięcie na siebie odpowiedzialności za prowadzenie gospodarstwa domowego

czy wychowywanie dzieci, mężczyźni natomiast częściej są postrzegani jako ci, którzy powinni zadbać o finansowy dobrobyt rodziny, w ich przypadku jest więc większa presja społeczna zmuszająca do podjęcia zatrudnienia.

Osoby niemające żadnego doświadczenia w pracy zawodowej – nigdy niepracujące – są młodsze od pozostałych. Jednak między nimi zachodzą pewne różnice, mianowicie: osoby bezrobotne nigdy niepracujące (grupa 3.) są młodsze od osób biernych nigdy niepracujących (grupa 5.), co może wskazywać na fakt większej aktywności w poszukiwaniu pracy osób z młodszych grup wiekowych. Najstarsi w badanej próbie są bezrobotni (grupa 2.) i bierni (grupa 4.), mający doświadczenie zawodowe. Różnice te można wyjaśnić dłuższym przebywaniem osób starszych na rynku pracy, a więc posiadaniem przez nich większej ilości czasu na zdobycie doświadczenia zawodowego. Warto jednak zwrócić uwagę także na to, że średnia wieku wśród osób nigdy niepracujących to 28,73 lat i 34,11 lat, nie można więc powiedzieć, że są to wyłącznie osoby bardzo młode, tuż po ukończeniu edukacji, które „nie zdążyły” znaleźć pracy. W obu tych grupach znajduje się łącznie 470 osób, z których znaczna większość nie szuka i nie zamierza podjąć żadnej pracy.

Aktywności zawodowej sprzyja uzyskanie wysokiego wykształcenia. Najlepiej wykształconą grupą są osoby pracujące. Szczególnie wyróżniające się są osoby bierne nigdy niepracujące (grupa 5.), które mają wykształcenie niższe od wszystkich pozostałych grup. Tak więc uzyskane wykształcenie to istotny czynnik wyznaczający poziom aktywności zawodowej. Decyduje on nie tylko o możliwościach, jakie ma do wyboru osoba z ograniczeniami sprawności, ale także o jej poczuciu kompetencji czy świadomości, że ma ona do zaoferowania potencjalnemu pracodawcy atuty, jakimi są: wiedza, określone umiejętności i także formalnie potwierdzone wykształcenie.

Osoby o odmiennym statusie zatrudnienia różnią się od siebie także najczęściej występującym w każdej z kategorii stanem cywilnym. Osoby, które nigdy nie pracowały (zarówno bezrobotni, jak i bierni – grupy 3. i 5.), to najczęściej osoby samotne, nietworzące bliskich związków (dominuje kategoria: kawaler/panna). Tak więc niepodjęcie w swoim życiu żadnych form aktywności zawodowej prowadzi nie tylko do wykluczenia z rynku pracy, ale z życia społecznego w ogóle⁶. Osoby niepełnosprawne często mają mniejsze możliwości poznawania nowych ludzi, tworzenia sieci społecznej, a więc szanse poznania kogoś, z kim można zbudować bliski związek, zmniejszają się. Zwrotnie taki stan rzeczy prowadzi także do tego, że zmniejsza się możliwość znalezienia pracy, gdyż – a tak wynika z naszych badań – dominującym źródłem wiedzy na temat miejsc, w których można podjąć zatrudnienie, są informacje uzyskiwane w sposób bezpośredni od innych ludzi. Osoby z pozostałych grup (pracujący, bezrobotni pracujący kiedyś i bierni

⁶ Nasze wcześniejsze analizy także pokazują, że osoby niepracujące mają mniejszą liczbę znajomych i przyjaciół niż osoby pracujące.

pracujący kiedyś – grupy 1., 2. i 4.) to najczęściej osoby pozostające w związku małżeńskim. Tak więc praca zawodowa, niezależnie od tego, czy wciąż wykonywana, czy też wykonywana w przeszłości, zwiększa szanse na to, że osoba z ograniczeniami sprawności założy rodzinę.

5.5. Status zatrudnienia a moment nabycia, rodzaj i stopień niepełnosprawności

Tabela 4 pokazuje liczbę osób w pięciu grupach – wyróżnionych ze względu na status zatrudnienia – z podziałem na moment nabycia niepełnosprawności, jej rodzaj i stopień, długość trwania oraz wiek nabycia.

Ograniczenie sprawności może towarzyszyć osobie od momentu narodzin (niepełnosprawność wrodzona) lub pojawić się w różnych momentach jej życia: w dzieciństwie, okresie dorastania czy dorosłości (niepełnosprawność nabyta). Moment nabycia niepełnosprawności nie jest bez znaczenia dla dynamiki rozwoju jednostki oraz jej funkcjonowania w otoczeniu społecznym. Z naszych badań wynika, że to, w jakim okresie życia osoba doświadczy ograniczenia sprawności, ma związek z podejmowaniem przez nią aktywności zawodowej. Wyniki wskazują, że wśród osób biernych zawodowo, które nigdy nie pracowały (grupa 5.), oraz wśród bezrobotnych, którzy nigdy nie pracowali (grupy 3.) największą grupę stanowią osoby z niepełnosprawnością wrodzoną (62,2% tej grupy). Osoby te w momencie przeprowadzania badania nie posiadały pracy i nie wykazywały inicjatywy w kierunku jej poszukiwania.

W celu lepszego zrozumienia związków między aktywnością zawodową a momentem nabycia niepełnosprawności zwróciliśmy uwagę na średnią wieku pojawienia się niepełnosprawności w życiu osób badanych. Najniższa średnia wieku dotyczy tych, którzy nigdy nie pracowali – zarówno wykazujących chęć (bezrobotny, nigdy nie pracował), jak i niewykazujących chęci (bierny, nigdy nie pracował) poszukiwania pracy (średnia około 7 lat w obu grupach). Najwyższe średnie wieku nabycia niepełnosprawności odnoszą się natomiast do osób, które nie są aktywne zawodowo obecnie, ale pracowały wcześniej (średnia dla tej grupy wynosi około 31 lat). W ich przypadku można przypuszczać, że postępujące ograniczenie sprawności wpłynęło na decyzję wycofania się z pracy. Ten kierunek myślenia wydają się potwierdzać wyniki odnoszące się do liczby lat trwania niepełnosprawności. Właśnie w tych grupach, czyli wśród osób bezrobotnych oraz biernych, które kiedyś pracowały, niepełnosprawność trwa najkrócej (15 oraz 17 lat, podczas gdy wśród osób biernych zawodowo, które nigdy nie pracowały, jest to 26 lat).

Badaniem objęto osoby z różnym rodzajem ograniczenia sprawności: ruchu, wzroku, słuchu, a także ograniczeniami wynikającymi z przewlekłych chorób somatycznych (np. cukrzyca, choroba układu krążenia, choroba nowotworowa) oraz chorób psychicznych (np. schizofrenia, depresja, nerwica).

Tab. 4. Status zatrudnienia a zmienne związane z niepełnosprawnością

Status zatrudnienia	1		2		3		4		5	
	Pracujący		Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali		Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali		Bierni, którzy kiedyś pracowali		Bierni, którzy nigdy nie pracowali	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
MOMENT NABYCIA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI										
od urodzenia	155	27,7	18	11,9	39	54,9	31	10,2	247	62,2
1-5 lat	93	16,6	35	23,2	10	14,1	65	21,3	25	6,3
6-10 lat	113	20,4	40	26,5	8	11,3	66	21,6	44	11,1
11-15 lat	69	12,3	22	14,6	7	9,9	62	20,3	21	5,3
16-20 lat	50	8,9	20	13,2	2	2,8	35	11,5	22	5,5
ponad 20 lat	79	14,1	16	10,6	5	7,0	46	15,1	38	9,6
Razem	559	100	151	100	71	100	305	100	397	100
Różnice między grupami są statystycznie istotne $\chi^2 = 297,199$; $p < 0,001$										
RODZAJ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI										
narząd ruchu	137	24,3	44	28,2	18	25,4	79	25,6	91	22,8
narząd wzroku	113	20,0	32	20,5	16	5,2	61	19,8	84	21,1
narząd słuchu	93	16,5	20	12,8	12	16,9	47	15,3	64	16,0
choroby psychiczne	91	16,1	23	14,7	16	22,5	36	11,7	90	22,6
choroby somatyczne	130	23,0	37	23,7	9	12,7	85	27,6	70	17,5
Razem	564	100	156	100	71	100	308	100	399	100
Różnice między grupami są statystycznie istotne $\chi^2 = 28,52$; $p < 0,05$										
STOPIEŃ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI										
znaczny stopień	98	17,4	34	21,8	24	33,8	123	39,9	184	46,1
umiarkowany stopień	466	82,6	122	78,2	47	66,2	185	60,1	215	53,9
Razem	564	100	156	100	71	100	308	100	399	100
Różnice między grupami są statystycznie istotne $\chi^2 = 109,671$; $p < 0,001$										
długość trwania niepełnosprawności	M = 20,5 sd = 15,2		M = 15,6 sd = 13,9		M = 21,2 sd = 12,6		M = 17,1 sd = 14,5		M = 26,6 sd = 14,5	
Różnice między grupami są statystycznie istotne $F = 25,731$; $p < 0,001$										
wiek nabycia niepełnosprawności	M = 21,7 sd = 17,7		M = 31,4 sd = 15,5		M = 7,4 sd = 11,1		M = 32,9 sd = 16,1		M = 7,6 sd = 11,6	
Różnice między grupami są statystycznie istotne $F = 150,811$; $p < 0,001$										

Źródło: badania własne

Z badań wynika, że wśród osób pracujących (tj. posiadających pracę w momencie przeprowadzania badania) najwięcej jest osób z ograniczeniem sprawności ruchowej (24,3% tej grupy), najmniej zaś – z wadą słuchu oraz dotkniętych chorobą psychiczną (16,5% oraz 16,1% odpowiednio). Warto jednak zwrócić uwagę, że w stosunku do osób z innymi schorzeniami, osoby niepełnosprawne ze względu na choroby psychiczne najrzadziej wykazują bierność (czyli niechęć do podjęcia pracy), jeśli w przeszłości pracowały (11,7%, podczas gdy np. wśród osób chorych somatycznie jest to 27,6%).

W badaniu wzięły udział osoby posiadające orzeczenie lekarskie o znacznym bądź umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (w próbie nie uwzględniano osób z lekkim stopniem niepełnosprawności). Wyniki wskazują na to, że osoby aktywne zawodowo to głównie osoby posiadające orzeczenie lekarskie stwierdzające umiarkowany stopień niepełnosprawności. Stanowią one 82,6% wszystkich pracujących osób z ograniczoną sprawnością.

Podsumowując, warto podkreślić, że cechy związane z niepełnosprawnością: wiek, w którym się pojawia, jej rodzaj, a także stopień, mogą zaważyć na aktywności zawodowej. Bierność zawodowa – ujmowana jako brak pracy oraz brak inicjatywy w kierunku jej znalezienia – dotyczy w głównej mierze osób z wrodzoną niepełnosprawnością oraz ze znacznym stopniem niepełnosprawności. Uzyskane wyniki mogą sugerować, że wychowanie i wczesna socjalizacja nie były na tyle efektywne w przypadku tych osób, aby mogły one podjąć aktywność zawodową w życiu dorosłym. Z drugiej strony proces rehabilitacji oraz poważne problemy zdrowotne w przypadku tej grupy z pewnością obniżają szanse na dobre funkcjonowanie w środowisku zawodowym. Na uwagę zasługuje również fakt nierównej dostępności do rynku pracy ze względu na rodzaj niepełnosprawności. Dostęp do niego wydaje się być najbardziej ograniczony w przypadku osób dotkniętych chorobą psychiczną oraz wadą słuchu.

6. Dyskusja

Analiza uzyskanych wyników, prezentowanych tutaj, pozwala nam na wskazanie czynników ryzyka, czyli takich, które mogą powodować, iż osoba z ograniczeniem sprawności nie chce lub nie może podjąć pracy zawodowej. Tabela 5 pokazuje, iż spośród wszystkich analizowanych przez nas grup, wyróżnionych ze względu na status zatrudnienia, grupa 5, czyli „bierni: nigdy nie pracowali i nie poszukują pracy”, w całości może być nazwana grupą ryzyka. W porównaniu do innych w tej grupie najwięcej jest kobiet, osób starszych, mieszkających na wsi, o niższym poziomie wykształcenia, panien bądź kawalerów, o niepełnosprawności wrodzonej w stopniu znacznym, przede wszystkim spowodowanej deficytami motorycznymi i chorobami psychicznymi.

Druga grupa ryzyka to osoby z grupy 3 czyli takie, które dotąd nie pracowały, ale pracy poszukują i gotowe są ją podjąć.

Tab. 5. Czynniki ryzyka w badanych grupach o różnym statusie zatrudnienia

Status zatrudnienia	1	2	3	4	5
	Pracujący	Bezrobotni, którzy kiedyś pracowali	Bezrobotni, którzy nigdy nie pracowali	Bierni, którzy kiedyś pracowali	Bierni, którzy nigdy nie pracowali
		Poszukujący pracy i gotowi ją podjąć		Nieposzukujący pracy i niezainteresowani jej podjęciem	
% badanej próby ($n = 1498$)	37,7%	10,4%	4,7%	20,6%	26,6%
Poziom zadowolenia (średnia w stosunku do X_{max} (7 pkt))	70%	65%	65%	62%	59%
Czynniki ryzyka					
Miejsce zamieszkania		Wieś	Wieś		Wieś
Płeć				Płeć żeńska	Płeć żeńska
Wiek			Starszy wiek		Starszy wiek
Wykształcenie					Niższe wykształcenie
Stan cywilny			Kawaler/panna		Kawaler/panna
Rodzaj niepełnosprawności	Deficyty motoryczne	Deficyty motoryczne	Deficyty motoryczne i choroby psychiczne	Deficyty motoryczne i choroby somatyczne	Deficyty motoryczne i choroby psychiczne
Stopień niepełnosprawności			Znaczny stopień niepełnosprawności	Znaczny stopień niepełnosprawności	Znaczny stopień niepełnosprawności
Moment nabycia niepełnosprawności			Niepełnosprawność od urodzenia		Niepełnosprawność od urodzenia
Wiek nabycia niepełnosprawności			Wcześnie nabyta niepełnosprawność		Wcześnie nabyta niepełnosprawność
Długość trwania niepełnosprawności			Długo doświadczana niepełnosprawność		Długo doświadczana niepełnosprawność

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

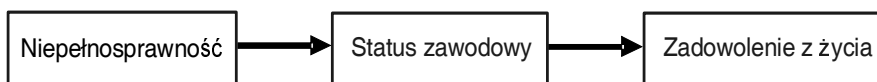
Jest ich, co prawda, bardzo mało w naszej próbie, bo zaledwie 4,7% (tylko 71 osób), ale jest tu istotnie mniej kobiet niż w grupie 5 i jednocześnie są to osoby nieco lepiej wykształcone niż te z grupy 5. Te osoby wymagałyby szczególnego wsparcia, ze względu na nagromadzenie czynników ryzyka i jednocześnie wolę podjęcia pracy wyrażającą się jej aktywnym poszukiwaniem.

W przypadku osób biernych zawodowo (grupa 4. i 5.) obszarem podobieństwa jest płeć. W obu tych grupach dominują kobiety. Osoby badane, które były aktywne zawodowo i pracują bądź poszukują pracy to w przeważającej części mężczyźni. Osoby, które nigdy nie pracowały, zarówno bierne (grupa 5.), jak i bezrobotne (grupa 3.) są częściej osobami stanu wolnego, bez trwałych związków zarówno formalnych, jak i nieformalnych.

W pkt 5.2. przedstawiliśmy dane na temat związku statusu zatrudnienia i zadowolenia z życia. Przedstawione następnie wyniki mogą stanowić pewne przesłanki, co do poszukiwania uwarunkowań różnic w tym zakresie między osobami o różnych statusach zatrudnienia, jednak aby móc wyciągać bardziej uprawnione wnioski na ten temat, przeprowadziliśmy serię analiz⁷.

W pierwszym stworzonym przez nas modelu, w którym kontrolowaliśmy wariację zadowolenia z życia wynikającą z wieku i poziomu wykształcenia, ujawniły się dwa wyraźne efekty główne: (1) wpływ stopnia niepełnosprawności oraz (2) wpływ rodzaju niepełnosprawności. Okazało się, iż znaczny stopień niepełnosprawności stanowi nie tylko ważny czynnik ryzyka dla podejmowania aktywności zawodowej, ale wpływa także istotnie na obniżenie się zadowolenia z życia. Jeśli chodzi o rodzaj niepełnosprawności, to w podobny sposób traktować należy zwłaszcza choroby psychiczne.

Jednak po włączeniu do powyższego modelu **statusu zawodowego**, wpływ zmiennych związanych z niepełnosprawnością przestaje być istotny, nieistotne okazały się także interakcje statusu zawodowego z innymi zmiennymi. Ujawnił się więc silny efekt główny tej zmiennej. W świetle tych wyników zależności pomiędzy niepełnosprawnością, statusem zawodowym i zadowoleniem z życia przedstawiają się w sposób zaprezentowany na rycinie 6.

Ryc. 6. Niepełnosprawność i status zawodowy a zadowolenie z życia

Źródło: na podstawie badań własnych

Przyjmując taką właśnie perspektywę przy analizowaniu konsekwencji niepełnosprawności nie tylko w jej związku z aktywnością zawodową, ale także z szerszą problematyką jakości życia czy ogólnego funkcjonowania w dorosłości, należy szczególnie skoncen-

⁷ Przeprowadzono wieloczynnikową analizę wariancji, w której jako predyktory zadowolenia z życia wprowadzono zmienne demograficzne (wiek i liczbę lat nauki szkolnej respondenta). Wyniki tak przeprowadzonej analizy w postaci standaryzowanych reszt regresji wprowadzono jako zmienną zależną do modelu wieloczynnikowej analizy wariancji. Jako czynniki wprowadzone zostały zmienne związane z ograniczeniem sprawności osób badanych oraz (w kolejnym modelu) status zawodowy respondenta.

trować się na tych czynnikach, które na powyższym schemacie można by umieścić pomiędzy pierwszym („niepełnosprawność”) i drugim („status zawodowy”) elementem.

Pokazuje to, iż problem negatywnego wpływu niepełnosprawności nie dotyczy tylko jednego obszaru funkcjonowania człowieka czyli aktywności zawodowej, pracy, zajęcia. Uzyskane wyniki skłaniają do stawiania pytań o jak najszerzej rozumianą jakość życia dorosłego człowieka, który doświadcza rozmaitych ograniczeń jako efektu swojej niepełnosprawności. Jakość ta wyznaczana jest satysfakcją z pełnienia różnych ról i podejmowania różnych rodzajów działań tak w miejscu pracy, jak i poza nim – w rodzinie, wśród znajomych i przyjaciół. Jeżeli tak duża liczba osób, które nie pracują, nie weszła dotąd w życie dorosłym w bliskie związki z innymi (są kawalerami/pannami), to oznacza to, iż mają one bardzo ograniczone pole zaspokajania swoich potrzeb, rozwijania zainteresowań, aktywnego życia. Żyją na marginesie nie tylko zawodowym, ale także społecznym. Trzeba by tu też postawić pytanie o sposób ich wychowywania, przygotowania do dorosłości, o rolę rodziców i nauczycieli, szczególnie, iż dotyczy to w dużym stopniu osób niepełnosprawnych od urodzenia. Jest to także pytanie o system wsparcia społecznego dla rodzin takich osób, o jakość edukacji, o pomoc nie tylko w rozwiązywaniu doraźnych problemów życiowych czy medycznych, ale przede wszystkim o pomoc umożliwiającą i samym osobom z ograniczeniami sprawności, i ich bliskim planowanie życia, czyli chodzi – obok rehabilitacji medycznej, zawodowej czy społecznej – przede wszystkim o adekwatne do ich potrzeb doradztwo życiowe.

Literatura

- Bańka, A. (2003). *Rola poradnictwa zawodowego w integracji osób niepełnosprawnych z rynkiem pracy*. [W:] *Poradnictwo zawodowe dla osób niepełnosprawnych – materiały konferencyjne* (s. 12-13). Warszawa: Biuro Koordynacji Kształcenia Kadr, Fundacja Fundusz Współpracy.
- Bargiel-Matusiewicz, K. (2007). *Aktywność zawodowa osób z przewlekłą chorobą somatyczną*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 219-230). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/ EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Błęzyńska, K. M. (2001). *Niepełnosprawność a struktura identyfikacji społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Brzezińska, A. I. (2007). *Między sprawnością a niepełnosprawnością*. [W:] A. I. Brzezińska (red.), *Zadania rodziny i szkoły: od samodzielności dziecka do efektywności pracownika* (s. 13-20). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Przeciw wykluczaniu z rynku pracy*).
- Brzezińska, A., Woźniak, Z., Maj, K. (red.). (2007). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*. Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (tom 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Głodkowska, J. (2005). *Między integracją a izolacją – jedność w zróżnicowaniu a oddzielenie w odmienności*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Główny Urząd Statystyczny (2003). *Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe 2002*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Główny Urząd Statystyczny (2005). *Badanie aktywności zawodowej ludności 2000-2005*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.

- Golinowska, S. (2004). *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych: ocena działań instytucji*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Grossman, R., Scala, K. (1993). *Health promotion and organizational development*. Vienna: WHO Regional Office for Europe, Health Promotion Unit, Lifestyles and Health Department (European Health Promotion Series No 2, WHO/Europe, IFF).
- Grzelak, J. Ł., Sochocki, M. J. (red.). (2004). *Ewaluacja profilaktyki problemów dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wyd. Fundacji ETOH: Pracownia Profilaktyki Problemowej.
- Jastrzębska-Smolaga, H. (1993). *Praca. Pewność czy jej brak*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Łaszewicz, P., Ruś, I., Woźniak, Z. (2007). *Sytuacja społeczna osób z ograniczoną sprawnością w Polsce – dane statystyczne*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 115-130). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Łukowski, W. (red.). (2008). *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy – portret środowiska*. Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 2, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Maj, K. (2007). *Przełamywanie oporów, obaw i stereotypów w pracy: szkolenia i edukacja osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych*. [W:] K. Maj (red.), *Szkolenia z udziałem osób niepełnosprawnych* (s. 9-21). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/ EFS (t. 2, seria *Przeciw wykluczaniu z rynku pracy*).
- Marzec, E. (2002). *Osoby z dysfunkcją wzroku na rynku pracy*. [W:] J. Sikorska (red.), *Społeczne problemy osób niepełnosprawnych* (s. 151-167). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Millon-Delsol, Ch. (1995). *Zasada pomocniczości*. Kraków: Instytut Wydawniczy ZNAK.
- Ossowski, R. (2004). *Jakość życia – efektywne pełnienie ról rodzinnych i zawodowych*. [W:] M. Kościelska, B. Aouil (red.), *Człowiek niepełnosprawny. Rodzina i praca* (s. 21-35). Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Ossowski, R., Muszalska, M. (2007). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób niewidomych i niedowidzących. Psychologiczna analiza problemu*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 149-176). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Ossowski, R., Pauszek, A. (2007). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób niesłyszących i niedosłyszących*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 177-197). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Rabczuk, W. (2005). *Polityka Unii Europejskiej wobec osób niepełnosprawnych i starszych*. [W:] J. Wyczęsany, Z. Gajdzica (red.), *Edukacja i wsparcie społeczne osób z niepełnosprawnością w wybranych krajach europejskich* (s. 13 -24). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Ruś, I. (2007). *Wizerunek osób z ograniczoną sprawnością w mediach*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 131-147). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Sijko, K. (2007). *Dziecko – rodzina – niepełnosprawność*. [W:] A. I. Brzezińska (red.), *Zadania rodziny i szkoły: od samodzielności dziecka do efektywności pracownika* (s. 21-29). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Przeciw wykluczaniu z rynku pracy*).
- Smoczyńska, K. (2007). *Dziecko – edukacja – niepełnosprawność*. [W:] A. I. Brzezińska (red.), *Zadania rodziny i szkoły: od samodzielności dziecka do efektywności pracownika* (s. 31-39). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Przeciw wykluczaniu z rynku pracy*).
- Smoczyńska, K., Sijko, K. (2006). *Wyniki badań pilotażowych nad aktywnością zawodową osób z ograniczoną sprawnością*. [W:] A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 379-396). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).

- Steckiewicz, S., Woźniak, Z. (2007). *Aspekty prawnoorganizacyjne rynku pracy dla osób z ograniczoną sprawnością*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 85-113). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Trzebińska, E. (2007). *Integracja społeczna w ujęciu psychologicznym*. [W:] E. Trzebińska (red.), *Oddziaływania psychologiczne na rzecz integracji osób z ograniczeniami sprawności* (s. 7-16). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 3, seria *Przeciw wykluczeniu z rynku pracy*).
- Trzebińska, E., Dziewulska, M. (2007). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób chorych psychicznie*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 231-245). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Woźniak, Z. (2007a). *Główne bariery aktywności zawodowej osób z ograniczoną sprawnością*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 69-84). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Woźniak, Z. (2007b). *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczoną sprawnością ruchową*. [W:] A. I. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, K. (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy* (s. 199-218). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 1, seria *Osoby niepełnosprawne*).
- Zarczuk, M. (2007). *Metody, techniki i wskazówki związane z przeprowadzaniem szkoleń z udziałem osób niepełnosprawnych*. [W:] K. Maj (red.), *Szkolenia z udziałem osób niepełnosprawnych* (s. 33-45). Warszawa: *Academica* Wydawnictwo SWPS/EFS (t. 2, seria *Przeciw wykluczeniu z rynku pracy*).

Socio-demographic factors influencing disabled people's professional activity

The following article presents the goals and assumptions contained in the project entitled "Psychosocial influences concerning disabled people's professional activity". The study was conducted in four stages: (1) document analysis and literature review presenting research concerning how disabled people function on the job market; (2) expert opinions, including disabled people; (3) qualitative studies employing *Maxqda2* to analyze information gathered from 311 interviews; and (4) quantitative research on a sample of 1498 participants with various types of disabilities (hearing, sight, physical, somatic, and psychological) conducted in 2007. The following article presents the first set of results obtained, referring to connections on a socio-demographic level (place of residence, gender, age, education, and marital status) as well as those isolating disability characteristics (type, level, and genesis) against degree of life satisfaction. Comparisons were executed for five groups with various employment statuses: employed, those looking for employment who had worked before, those looking for employment who had no previous employment experience, previously employed but had no intention of returning to the workforce and those who had never worked and had no intention of becoming employed. Lowest feelings of life satisfaction were among those not looking for employment whereas highest levels of life satisfaction occurred amongst employed participants. Important risk factors: gender (female), age (elderly), low education, marital status (single), place of residence (non-city dwellers), disability (innate and level).

Key words: professional activity, disability, life satisfaction, socio-demographic influences